

Niektoré súčasné podoby pseudofudovej kultúry vo verejnom priestore

Some Current Forms of Pseudo-Folk Culture in the Public Space

Mgr. Juraj Janto, PhD.

Katedra archeológie a kultúrnej antropológie FiF UK, Gondova 2, 811 02 Bratislava, SLOVAK REPUBLIC

juraj.janto@uniba.sk

ORCID: 0000-0001-5502-2723

Abstract

Stylized expressions of traditional folk culture are currently enjoying increased public interest in Slovakia. When using and reviving elements of folk culture, we can encounter that even such manifestations that are not really folk culture are passed off as folk culture. This is pseudo-folk culture (faklore), which misleadingly communicates false content. The text defines the term pseudo-folk culture in the context of other related terms. The next part of the study is devoted to specific forms of the use of "foreign" ornaments in pseudo-folk manifestations and considers the question of "ownership" of elements of folk culture.

Keywords

Pseudo-folk culture (faklore) – folklorism – traditional folk culture – ornament

Acknowledgement / Funding

Štúdiá bola vypracovaná v rámci riešenia projektu VEGA (1/0689/22) *Československá nákladná a osobná doprava na Dunaji v 70. a 80. rokoch 20. storočia*.

Tradičná ľudová kultúra sa v súčasnosti teší na Slovensku zvýšenému záujmu zo strany verejnosti. Jej štylizované prejavy sa využívajú v zábave, marketingu i politike; slúžia na ozvláštnenie, prilákanie, ako značka overenej a spoľahlivej kvality. Pri využívaní a oživovaní prvkov ľudovej kultúry sa môžeme stretnúť s tým, že sa za ňu vydávajú aj také prejavy, ktoré nimi v skutočnosti nie sú. Myslíme si, že ide o osobitnú kategóriu pseudofudovej kultúry, ktorá zavádzajúco komunikuje mylný obsah. V štúdiu sa zameriavame práve na takéto formy existencie a prezentácie domnelých prvkov tradičnej kultúry. V texte vymedzujeme pojem *pseudofudová kultúra* v kontexte s ostatnými príbuznými termínmi. V ďalšej časti sa venujeme konkrétnym formám

využitia ornamentu v pseudoludových prejavoch a zamýšľame sa tiež nad otázkou „vlastníctva“ javov ľudovej kultúry. Štúdiu chápeme ako úvod k potrebnému širšiemu výskumu uvedenej problematiky.

Tradičná ľudová kultúra a folklorizmus

Pod pojmom *tradičná ľudová kultúra* máme na mysli spôsob života (*kultúra*) neprivilegovaných, neelitných vrstiev (*ľudová*) v predmodernej, nepriemyselnej, rurálnej atď. spoločnosti (*tradičná*).¹ Ide teda o javy, ktoré vznikli a pretrvávali v minulej etape historického vývoja spoločnosti v nižších sociálnych triedach.² Takýto spôsob života kulminoval³ a začal sa narúšať v dôsledku modernizácie, ktorá na Slovensku prebiehala zhruba od polovice 19. storočia. Tradičná kultúra⁴ ako „žitá realita“ však dominovala ešte približne ďalšie storočie, do asi polovice 20. storočia, keď programová industrializácia, urbanizácia a kolektivizácia, urýchlili jej rozpad. Samozrejme, viaceré jej prvky pretrvávajú v rôznej podobe a intenzite až do súčasnosti. V zásade môžeme identifikovať štyri roviny súčasnej existencie javov ľudovej kultúry, a to ako:

1. kontinuálne existujúcej funkčnej súčasti aktuálnej kultúry (často neuvedomované);
2. zámerne a vedome vyhľadávaných a uplatňovaných prvkov v súčasnom spôsobe života (označované tiež ako tradicionalizmus);
3. zdroja využívania, napodobňovania, inšpirácie najmä pre súčasnú umeleckú tvorbu (dizajn, hudba), ale i pre účely obchodného a politického marketingu;
4. predmetu cieľeného uchovávanía, oživovania a prezentovania najmä zo strany pamäťových a osvetových inštitúcií, folklórnych súborov a skupín atď.

Zaradenie aktuálnych prejavov sa môže prelínať, príp. môžu byť súčasťou viacerých kategórií. Napr. fašiangový sprievod alebo stavenie mája v obci môže byť pokračovaním živej tradície, zároveň aj formou jej cieľavedomého oživovania, marketingu lokálnej politiky i prezentovania miestnej folklórnej skupiny.⁵

V súvislosti so súčasnými prejavmi sa stretávame s pojmom *folklorizmus*, ktorý znamená využívanie a napodobňovanie prvkov tradičnej kultúry mimo ich autentického prostredia, často bez ohľadu na pôvodné funkcie a kontext, v ktorom existovali. Ide o sprostredkovanie (prostredníctvom médiá) a predvádzanie (mimo pôvodných významov a funkcií) ľudovej kultúry.⁶ Metaforicky vyjadrené, ide o prejavy,

1 JANTO, Juraj: *Úvod do štúdia tradičnej ľudovej kultúry*. Bratislava: STIMUL, 2021, s. 16.

2 Uvedomujeme si nejednoznačnosť pojmu *ľudový*, čiastočne i *tradičný* a polemiku, ktorá sa okolo nich viedla. Napriek tomu uvedené vymedzenie tradičnej ľudovej kultúry je, podľa nás, zrozumiteľné a najvýstižnejšie zodpovedá chápaniu, aké sa ustálilo v odbornej i širokej verejnosti.

3 Niekde sa práve vďaka priemyslu zvýraznila regionálna pestrosť a osobitosť tradičných prejavov. Modernizačné prvky tu skôr dopĺňali pôvodné formy a funkcie a zásadne ich nemenili. Vidno to napríklad v odevu.

4 Termín *tradičná kultúra* alebo *ľudová kultúra*, ktoré sa používajú v odbornom i laickom diskurze implicitne zahŕňajú celý význam pojmu *tradičná ľudová kultúra* tak, ako sme ho definovali vyššie. V tomto zmysle budeme termíny používať v ďalšom texte ako synonymické.

5 JANTO, Juraj: *Úvod do tradičnej ľudovej kultúry*, c. d., s. 22–25.

6 LUTHER, Daniel: Hranice folklorizmu. *Etnologické rozpravy* 12, 2005, č. 1., s. 12–13.

ktoré „nežijú“, ale „existujú“.⁷ Folklorizmus sa orientuje na prvky tradičnej kultúry, ktoré fungovali v minulosti, dnes nefungujú, ale sú použité na ciele zodpovedajúce súčasným podmienkam.⁸ Javy folklorizmu sa vyznačujú rôznym stupňom využívania tradičnej kultúry (používajú sa tiež termíny L. Lenga imitácia/citácia, štylizácia, prekomponovanie⁹). V súvislosti s horeuvedeným členením môžeme ako folklorizmus označiť javy 3. a 4. kategórie, čiastočne i 2. (ak spĺňajú znak absencie pôvodných funkcií a kontextu ich existencie).¹⁰ Problematike folklorizmu sa začala európska etnológia venovať od 60. rokov 20. storočia, hoci ako termín sa, v približne rovnakom chápaní, objavil už v 2. pol. 19. stor.¹¹ Ľudová kultúra a folklorizmus sa často chápali i chápu ako opozície s pozitívnou konotáciou pre tradičnú kultúru a negatívnou pre folklorizmus.¹² Folklorizmus však nemožno chápať ani ako zlý ani ako dobrý, ale ako komplementárnu súčasť súčasného spôsobu života,¹³ čo ho však, podľa niektorých bádateľov, nemá vylučovať z kritickej a hodnotovej reflexie.¹⁴ Lexikografický výklad slova je užší, než jeho význam, preto sa pojem folklorizmus nevzťahuje iba na folklór (literárny, hudobný, tanečný, príp. i scénický folklorizmus¹⁵), ale aj k iným oblastiam ľudovej kultúry – používa sa termín výtvarný folklorizmus, ale i turistický folklorizmus či agrofoklorizmus.¹⁶ Niektorí sa snažia pojem folklorizmus, aj vzhľadom na jeho nepresnosť (či negatívnu konotáciu) nahradiť iným pojmom,¹⁷ žiadny z nich sa však nevyhne istej problematickosti.

7 PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: Od folkloru k folklorizmu. In: *Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku. Stražnice: Ústav lidové kultury, 1997, s. 6.*

8 HLŮŠKOVÁ, Hana: Folklor a folklorizmus (K terminologii a koncepcím v aktuálním diskurze). *Etnologické rozpravy* 12, 2005, č. 1, s. 23.

9 Pre zjednodušenie budeme ďalej používať v spojení s folklorizmom len termín využívanie alebo štylizácia tradičnej ľudovej kultúry.

10 Hlůšková poukazuje na dva základné motívy folklorizmu, ktorými je aktívny emocionálny záujem o tradičnú kultúru, resp. forma hobby, relax (*folklove* – termín Lafazanovského) a komerčné účely. HLŮŠKOVÁ, Hana: Folklor a folklorizmus, c. d., s. 20.

11 HLŮŠKOVÁ, Hana: Folklor a folklorizmus, c. d. s. 17; Napríklad v českom prostredí sa termín folklorizmus používal už na začiatku 20. stor. Pozri: JEŘÁBEK, Richard: Století folklorismu (dva příklady použití pojmu folklorismus na počátku 20. století). *Národopisná revue* 8, 1998, č. 3, s. 139–142.

12 Príp. sa kritizovala aspoň „nepriemeranosť“, gýčovosť folklorizmu. Vid' napr. BENEŠ, Bohuslav: Lidová kultura a kýč. *Národopisné aktuality* 18, 1982, č. 2, s. 119–126; JEŘÁBEK, Richard: Folklor-horror-picture-show III. *Umění a femesla* 1985, č. 2, s. 84–85.

13 HLŮŠKOVÁ, Hana: Folklor a folklorizmus, c. d., s. 16–25.

14 Zvlášť v príp. tzv. politického folklorizmu. SIROVÁTKA, Oldřich: Folklorismus v kulturním životě společnosti. *Národopisná revue* 3, 1992, č. 1, s. 14.

15 Samotný scénický folklorizmus okrem štylizácie folklóru už pracuje aj s odevom či ďalšími hmotnými artefaktmi, príp. i s obyčajovou tradíciou atď.

16 BENEŠ, Bohuslav: Venkovská turistika, agroturistika, agrofoklorismus a lidová tradice. Úvahy o tom, co bylo a co bude. *Národopisná revue* 11, 2001, č. 4, s. 185–188.

17 *Etnokultúrne tradície alebo pestovanie nehmotného kultúrneho dedičstva*. Pozri napr.: JANCÁŘ, Josef: Inštitucionalizace folklorismu v českých zemích. *Národopisná revue* 25, 2015, č. 4, s. 275. Samotnú kategóriu nehmotného kultúrneho dedičstva považujeme za širšiu, vzťahujúcu sa aj na prejavy mimo „ľudového“ prostredia.

Fakelore a invented tradition

Okrem využívania tradície vo folklorizme sa môžeme stretnúť aj s prejavmi, ktoré sa nesprávne (falošne, lživivo) prezentujú ako prvky tradičnej ľudovej kultúry. V tých prípadoch pri využívaní deklarovaných prvkov tradičnej kultúry sa za ľudové vydávajú také prejavy, ktoré nimi v skutočnosti nie sú. V odbornej komunite upozornil na túto problematiku americký folklorista Richard M. Dorson v štúdiu publikovanej v roku 1950 *Folklore and fake lore*,¹⁸ neskôr i v samostatnej knihe.¹⁹ Uvádza príklady hrdinov ústnej tradície, ktorí boli v skutočnosti fiktívnymi postavami, ktoré spisovateľ vymyslel z komerčných dôvodov. Dorson reagoval na úspešnú produkciu amerických vydavateľstiev zo 40. rokov 20. storočia, ktoré vydávali edície tzv. *treasures of folklore* (pokladnic folklóru). V skutočnosti však išlo o diela autorov, ktorí ich prezentovali ako zbierky ľudovej slovesnosti. *Fakelore* príbehy neboli získané v teréne, ale boli prepísané zo starších textových zdrojov, resp. išlo o nanovo vytvorené príbehy, piesne a pod. tak, aby napodobňovali tradíciu. Dorson vymedzil chápanie pojmu *fakelore* (používa sa aj *pseudo-folklore*) ako neautentického, „vyrobeného“ folklóru. On a ďalší akademici upozorňovali na prípady, keď sa tradície vymýšľali alebo privlastňovali pre priamy komerčný zisk, pre cestovný ruch, politickú legitimitáciu, sociálnu kontrolu alebo uspokojenie dopytu po kultúrnom dedičstve. Dorson chápal *fakelore* negatívne, ale Alan Dundes,²⁰ ktorý nadviazal na jeho koncept,²¹ uvažoval o nich neutrálnejšie ako o integračných prvkoch aktuálneho spôsobu života, ktoré by mali vedci skúmať. Podľa neho sú motívmi pre existenciu *fakeloru* pocity kultúrnej menejcennosti.²²

Termín *fakelore* sa (v zmysle anglického významu slova) začal používať nielen pre využívanie slovesných, hudobných, tanečných a dramatických prejavov ľudovej tradície (folklór v nami ustálenom význame), ale aj pre ostatné oblasti tradičnej kultúry, preto ho môžeme preložiť ako *falošná/nepravá ľudová kultúra, pseudoludová kultúra*.²³

Príbuzným konceptom, ktorý súvisí s danou problematikou, je pojem *invented tradition, vynájdená (vymyslená) tradícia* britského historika Erica Hobsbawma.²⁴ Použil ho na označenie takých javov, ktoré sú prezentované alebo vnímané ako tradičné, starobylé, v skutočnosti však vznikli nedávno a mnohokrát za nimi stoja konkrétni jednotlivci, ich autori. Podľa Hobsbawma mnohé „tradície, ktoré sa zdajú

18 DORSON, M. Richard: *Folklore and Fake Lore*. *The American Mercury* 1950, March, s. 335–342.

19 DORSON, M. Richard: *Folklore and Fake Lore. Essays Toward a Discipline of Folk Studies*. Cambridge: Harvard University Press, 1976.

20 DUNDES, Alan: *Folklore Matters*. Knoxville: Univ. of Tennessee Press, 1989.

21 Dundes, okrem iného, navrhuje vymedziť *fakelore* prostredníctvom pojmov *survival* – kontinuita tradície a *revival* – diskontinuita tradície. DUNDES, Alan: *Folklore Matters*, c. d., s. 41.

22 DUNDES, Alan: *Folklore Matters*, c. d., s. 51–53.

23 Tiež ako *falošnú, sfalšovanú, nepravú, lživú ľudovú kultúru*.

24 HOBBSAWM, Eric: Introduction: Inventing Traditions. In: Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983, s. 1.

alebo deklarujú, že sú staré, majú často svoj začiatok v nedávnej minulosti a niekedy sú vymyslené.²⁵ Prejavy *faklore* ale i *invented tradition*, vymedzené vo vyššie uvedenom chápaní, sa niekedy zaraďujú pod všeobecný pojem folklorizmus.²⁶

Pseudofudová kultúra

Vychádzajúc z horeuvedených konceptov na označenie javov, ktoré sú mylne prezentované alebo pokladané za prvky tradičnej ľudovej kultúry používame pojem *pseudofudová kultúra*.²⁷ Ide o *nepravú, falošnú (sfalšovanú)* alebo *kvázi* tradičnú ľudovú kultúru.

Pod pseudofudovú kultúru zahŕňame prvky a praktiky, ktoré môžeme vymedziť v týchto troch kategóriách:²⁸

1. Vymyslené prejavy. Vytvorené prvky, často konkrétnym autorom, ktoré sa prezentujú ako tradičná ľudová kultúra.
2. Prejavy folklorizmu, ktoré sa prezentujú ako tradičná ľudová kultúra. Ide o štylizované prvky tradičnej kultúry, ktoré sa vydávajú za jej autentické prejavy.
3. Prejavy nepôvodnej tradičnej kultúry, ktoré sa vydávajú za vlastnú tradičnú kultúru, resp. jej štylizovanú podobu.²⁹ Prvky z inej (lokálnej, regionálnej, etnickej atď.) oblasti, ktoré sa deklarujú ako prejavy vlastnej ľudovej kultúry, v skutočnosti sú však z iného prostredia. Do tejto kategórie zaraďujeme aj štylizované prvky v rámci folklorizmu, ktoré komunikujú, že čerpajú z vlastnej ľudovej kultúry.³⁰

Ako pseudofudovú kultúru tak označujeme prvky, ktoré mylne uvádzajú, že sú prejavmi autentickej tradičnej kultúry, príp. že sú štylizáciou vlastnej ľudovej kultúry. Dôležitým faktorom pre vymedzenie pseudofudovej kultúry je chybná či zavádzajúca komunikácia. Pseudofudová kultúra „sa tvári“ ako autentická a pôvodná kultúra. Táto klamlivá komunikácia môže byť pritom explicitná – priamo v textovej, slovnej podobe, alebo implicitná, vyplývajúca z kontextu prezentovaného javu či praktiky. Prejavy folklorizmu, na rozdiel od pseudofudovej kultúry, nepopierajú, že využívajú

25 Tamtiež.

26 K ďalším pojmom, ako napr. *postfolklorizmus*, *folklove*, *public folklore*, *aplikovaná folkloristika* pozri napr. prehľadovú štúdiu: HLŔŠKOVÁ, Hana: *Folklor a folklorizmus*, c. d., s. 16–25.

27 Významovo máme na mysli pseudotradičnú ľudovú kultúru. Keďže, ako sme vyššie uvideli, pojem ľudová kultúra implicitne zahŕňa aj význam celého pojmu tradičná ľudová kultúra, skrátili sme označenie na pseudofudová kultúra. (Rovnako by sme mohli použiť synonymicky aj pojem pseudotradičná kultúra, termín pseudofudová kultúra sa nám však javí ako jasnejší a zrozumiteľnejší aj pre širokú verejnosť, preto ho uprednostňujeme.)

28 JANTO, Juraj: Pseudofudová kultúra a jej súčasné kontexty. In: Kačírek, Ľuboš – Szabóová, Nela (eds.): *Fenomén kultúrneho dedičstva v spoločnosti – dejiny, súčasný stav a perspektívy*. Bratislava: Aleph, 2023, s. 330–339.

29 V tomto prípade síce ide o ľudovú kultúru, ale cudziu a predpona *pseudo* poukazuje na iný pôvod, aký sa prezentuje (v tomto zmysle teda *pseudo* = *cudzí, nie vlastný*).

30 V takomto prípade by sme mohli hovoriť teda o akomsi „pseudofolklorizme“, falošnom folklorizme. Takýto termín by však pôsobil máťuco, preto zostávame pri spoločnom označení.

prejavy tradičnej kultúry, či minimálne netvrdia opak. To je, podľa nás, hlavný rozdiel medzi kategóriami folklorizmu a pseudoludovej kultúry. Vo verejnom i odbornom priestore sa môžeme stretnúť so zamieňaním obidvoch termínov.³¹ Folklorizmus sa označuje aj ako pseudo /falošná tradičná kultúra v širokom chápaní a pseudoludová kultúra v našom vymedzení sa vníma ako súčasť folklorizmu. Hoci v praxi medzi folklorizmom a pseudoludovou kultúrou ide často o veľmi neostrú a prelínajúcu sa hranicu³² (obdobne, ako sa môžu prelínať prvky tradičnej kultúry s folklorizmom), v akademickom diskurze sa nám zdá vhodné tieto kategórie rozlíšiť vo vyššie uvedenom zmysle.³³ Na druhej strane si uvedomujeme, že akákoľvek klasifikácia je vždy iba pomocným nástrojom a pevné hranice medzi sformulovanými kategóriami väčšinou nie sú možné. Naše vymedzenie tak môže byť len iba jedným zo statických označení skúmanej živej problematiky.

Prezentácia alebo využívanie pseudoludovej kultúry môže byť zo strany tvorcu, nositeľa, konzumenta a pod. vedomé a cielené alebo nezámerné. V prvom prípade si jednotlivец uvedomuje, že nejde o tradičnú kultúru, ale z nejakých dôvodov (pozri ďalej) ju za takú vydáva. V druhom prípade ide o nezámernú zámenu, najčastejšie z neznalosti. Motívy používania pseudoludovej kultúry sú obdobné, ako v prípade folklorizmu, resp. súčasných podôb existencie tradičnej kultúry (s výnimkou ich kontinuálnej existencie). Pseudoludové prvky môžu teda slúžiť na potvrdzovanie vlastnej (etnickej, lokálnej) identity, ako inšpirácia pre súčasnú tvorbu; v ekonomickom, turistickom či politickom marketingu. Odlíšuje ich práve to, že nejde o skutočné prejavy (domácej) tradičnej ľudovej kultúry, z ktorých dané praktiky vychádzajú. Keďže sa tradičná ľudová kultúra teší aktuálne vysokému záujmu, rastie výskyt nielen prejavov folklorizmu, ale aj pseudoludových foriem.

Pseudoludová kultúra a ornament

V nasledujúcej časti sa zameriame na prejavy výtvarného folklorizmu, ktoré sa mylne vydávajú za štylizáciu vlastnej (národnej, regionálnej) tradičnej kultúry. Teda zavádzajúco prezentujú, že čerpajú z domácich zdrojov (v členení pseudoludovej kultúry sme ich označili ako 3. kategóriu). Najčastejšie tu ide o použitie ornamentov, ktoré komunikujú svoj slovenský, príp. určitý regionálny pôvod, ale sú z cudzieho prostredia. Takéto prejavy sa objavujú v súčasnosti vo verejnom priestore pomerne často.

31 Napríklad O. Sirovátka píše o „priamom folklorizme“, ktorý sa snaží predstierať, že zobrazuje pravý folklór (na rozdiel od „nepriameho“ – médiami sprostredkovaného folklorizmu). SIROVÁTKA, Oldřich: Folklorismus v kulturním životě společnosti, c. d., s. 15-16.

32 Argumentom môže byť, že už samotný folklorizmus „zavádza“ o podobe tradičnej ľudovej kultúry.

33 Stretávame sa tiež s termínom ľudový (alebo nesprávne *folklórny*) gýč. Ten sa však vzťahuje k folklorizmu a obsahuje hodnotiace stanovisko. Pozri: DANĽOVÁ, Olga: Gýč. In: *Elektronická encyklopédia. Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom*. Dostupné z: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/gyc/> (cit. 28. 8. 2023); BENEŠ, Bohuslav: Lidová kultura a kýč, c. d.; JEŘÁBEK, Richard: Folklor-horror-picture-show III, c. d.

Ako príklad môžeme uviesť odpadové koše zabezpečené proti medvedom vo Vysokých Tatrách so škandinávskym štylizovaným ornamentom.³⁴ Podobný vzor sa nachádza napr. aj v ponuke istého e-shopu na smaltovaných hrnčekoch, pričom sa tu uvádza, že čerpá z tradičných slovenských výšiviek.³⁵ A takisto ho nájdeme na tričku s nápisom „Tatry“.³⁶ V pseudoludovej kultúre sú často využívané aj poľské ornamenty z Lowic, ako napr. na suveníre – drevenej magnetke s nápisom Horehronie³⁷ alebo na „ludovej magnetke Slovensko“.³⁸ Aj veľkonočná kraslica spred kostola v Nitrianskych Hrnčiarovciach bola vyzdobená poľskými a maďarskými motívmi.³⁹ Okrem škandinávskych (fínskych), poľských (lowických) i maďarských ornamentov sa na Slovensku často stretávame ešte s využitím ornamentu zo susednej Moravy (hoci tu sa dalo argumentovať kultúrnou blízkosťou, zvlášť ak ide o prvky zo Slovácka). Moravský ornament tvorcovia používali napríklad v propagácii populárnej relácie *Zem spieva*⁴⁰ a v parlamentných voľbách v roku 2020 ho využila aj Slovenská národná strana,⁴¹ ktorá sa na margo mediálnej kritiky obhajovala tým, že ide „o prastarý slovenský vzor“, ktorý sa dodnes zachoval na Slovácku.⁴²

Obdobným omylom sa nevyhli ani v Česku. Napr. v dielni s certifikáciou regionálny produkt Slovácko nájdeme takisto škandinávske vzory,⁴³ mylne označené ako „moravské folklórne ornamenty“.⁴⁴ Miss International Českej republiky z r. 2022 sa predstavila v „národnom kostýme Český porcelán“,⁴⁵ pričom na pokrývke hlavy bol použitý ornament ruskej porcelány Gžel.⁴⁶

34 Dostupné z: https://m.smedata.sk/api-media/media/image/sme/3/76/7601963/7601963_1200x.jpg?rev=2 (cit. 28. 8. 2023).

35 Dostupné z: <https://www.progrestatry.sk/produkt/smaltovany-hrnok-slovensko-vysivka-biely/> (cit. 28. 8. 2023).

36 Dostupné z: <https://www.preslovakov.sk/userfiles/psvk/vyroby/PS030.jpg?1684082163> (cit. 28. 8. 2023).

37 Dostupné z: <https://loranc.eu/obchod/horehronie-srdiecko-%E2%99%A5/> (cit. 28. 8. 2023).

38 Dostupné z: <https://wdlivastyl.eu/produkt/ludova-magnetka-slovensko/> (cit. 28. 8. 2023).

39 Dostupné z: <https://staticcdn.sk/images/photoarchive/2023/04/05/hrnciarovce-vajce-velka-noc-vyzdoba-1-.jpg> (cit. 28. 8. 2023).

40 *Pravé slovenské ornamenty v relácii Zem spieva?* Dostupné z: <https://www.40plus.sk/prave-slovenske-ornamenty-v-relacii-zem-spieva/> (cit. 28. 8. 2023).

41 Dostupné z: <https://pravda.sk/res/2019/11/05/thumbs/bilboard-sns-clanokW.jpg>

42 *SNS obhajuje ornament na bilbordoch, je to ‚prastarý slovenský vzor‘.* (5. 11. 2019). Dostupné z: <https://spravy.pravda.sk/volby-2020/clanok/531641-sns-obhajuje-ornament-na-bilbordoch-je-vraj-staroslovensky/> (cit. 28. 8. 2023).

43 Dostupné z: <https://www.moravskadilna.cz/srdce-z-moravy-2/> (cit. 28. 8. 2023).

44 Dostupné z: <https://www.moravskadilna.cz/kredenc-2/> (cit. 28. 8. 2023).

45 *Národní kostým „Tradiční český porcelán“ pro Miss International* Dostupné z: <https://www.missczechrep.cz/narodni-kostym-tradici-cesky-porcelan-pro-miss-international-00621> (cit. 28. 8. 2023); <https://www.facebook.com/photo/?fbid=677753353737827&set=a.266508464862320> (cit. 28. 8. 2023).

46 Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/G%C5%BEel> (cit. 28. 8. 2023).

Uvedené i väčšina ďalších obdobných príkladov,⁴⁷ komunikujú mylný pôvod použitých prvkov väčšinou implicitne. Teda, zvyčajne priamo neuvádzajú, že ide o slovenský, regionálny, príp. iný ornament, ale z kontextu jeho použitia to vyplýva. Na takých predmetoch sa napr. objavujú nápisy, ktoré asociujú vzory s určitým etnikom, oblasťou, lokalitou alebo sa takéto spojenie očakáva v súvislosti s umiestnením a použitím daných prvkov. V niektorých prípadoch – najčastejšie pri predaji – sa uvádza nesprávny pôvod aj priamo.

Tieto prejavy folklorizmu, ktoré čerpajú prvky z nepôvodnej tradičnej kultúry, pritom komunikujú opak, sa vyskytujú najčastejšie v dvoch základných formách:

1. ornamentey používané na samotných úžitkových i dekoratívnych predmetoch – suveníroch, odevu, šperkoch, nábytku atď.;
2. ornamentey využívané v marketingu a prezentácii – výrobkov (napr. obaly potravín a nápojov), podujatí a programov, obcí, regiónov a združení, politických strán a pod.

Za najčastejšiu príčinu využívanie cudzích ornamentov, ktoré sú prezentované ako vlastné, pokladáme nevedomosť v kombinácii s nedbanlivosťou a ľahostajnosťou tvorcov i zadávateľov. Používanie a rozšírenie určitých ornamentov je spôsobené ich ľahkou dostupnosťou a spracovaním na grafické použitie v internetových databankách a zdrojoch. Patria medzi ne poľské vzory z Lowic,⁴⁸ škandinávске ornamentey,⁴⁹ maďarské vzory⁵⁰ i moravské ornamentey.⁵¹ Neznalosť je vhodným prostredím pre šírenie takýchto prejavov medzi zväčša neoboznámenými klientmi a konzumentmi.

Na využívanie cudzích vzorov, ktoré sa prezentujú ako slovenské, poukazuje iniciatíva *Slovenský folklor bez fejku*⁵² na internetovej sociálnej sieti.⁵³ Ide o projekt aktivistov, ktorý sa snaží šíriť osvetu a poukazovať aj na príklady dobrej praxe i na

47 Ďalšie príklady môžeme nájsť: dostupné z: <https://www.facebook.com/SlovenskyFolklorBezFejku/posts/pfbid02zHNQKoTKBPM2EulQpPqnAChR1v5Ne3CcScef8Mvhpsm9iTpqC8uohQ3Zyuz26dDkl> (cit. 28. 8. 2023); dostupné z: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=853399919386087&set=pcb.853400029386076> (cit. 28. 8. 2023); dostupné z: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=654598949266186&set=pcb.6544600315932716> (cit. 28. 8. 2023).

48 Napr. <https://www.alamy.com/stock-photo/wzory-lowickie-polish-pattern.html?sortBy=relevant> (cit. 28. 8. 2023).

49 Dostupné z: https://www.123rf.com/clipart-vector/scandinavian_ornament.html (cit. 28. 8. 2023).

50 Napr. z lokality Kalocsai. Dostupné z: https://www.123rf.com/photo_62070690_kalocsai-folk-art-embroidery-red-hungarian-round-floral-folk-pattern.html (cit. 28. 8. 2023).

51 Dostupné z: https://www.123rf.com/photo_63801168_simplified-folk-ornaments-from-a-slovako-area-in-a-blue-version.html (cit. 28. 8. 2023).

52 Pod termínom *folklor* sa tu nesprávne chápe celá tradičná ľudová kultúra (najmä ornament na hmotných artefaktoch).

53 *Slovenský folklor bez fejku*. Dostupné z: <https://www.facebook.com/SlovenskyFolklorBezFejku/> (cit. 28. 8. 2023).

nápravu chýb.⁵⁴ Aj vďaka ich zisteniam sa upozornenia na zámeny objavujú aj v ďalších médiách.⁵⁵

Naša a cudzia ľudová kultúra

Pôsobenie občianskych aktivistov vo vyhraňovaní sa voči cudzím motívom môže pôsobiť miestami rigorózne a nekompromisne. Na druhej strane sa etnológia snaží vniesť do problematiky komplexnejšie stanovisko. Argumentom voči striktnému odmietaniu cudzích prejavov je, že mnohé vzory, ktoré sa teraz pokladajú za typické pre určité etnikum, región alebo lokalitu, takými v minulosti neboli. Tiež mohli byť v istom období pokladané najprv za „cudzie“, a to až dotedy, pokiaľ ich spoločenstvo neakceptovalo ako súčasť vlastnej tradície.⁵⁶ Ak teda ľudia budú vnímať a akceptovať ornamenti škandinávskej, poľskej, maďarskej atď. proveniencie ako súčasť slovenskej ľudovej kultúry – čo sa už vlastne deje tým, že ich kupujú s touto predstavou – môžu sa tieto napokon ňou aj stať?⁵⁷ Prejavy, ktoré v súčasnosti označujeme ako pseudoludová kultúra, tak môžu byť v budúcnosti všeobecne prijatým výrazom vlastnej identity.

Skúmaním takisto zisťujeme, že rôzne ornamenti obsahujú rovnaké motívy (rastliny, antropomorfné a zoomorfné tvary, geometrické útvary) a často spoločné zdroje historických slohov. Komparatívne štúdium ľudového dekoratívneho prejavu v rámci Európy ukazuje na jeho značnú štýlovú jednotnosť. Pri porovnávaní v nich nájdeme prvky z rôznych období i zo vzdialených oblastí. „Privlastňovanie“ teda neobstojí.

Na druhej strane vieme, že rôznorodé inšpirácie, pôvod a migrácia prvkov je imanentnou súčasťou každej ľudovej kultúry. Predsa však isté kultúrne prejavy pokladáme za špecifické pre nejakú lokalitu, región, etnikum.⁵⁸ Za podobný prejav môžeme považovať aj ornament, ktorý môže byť vnímaný (obyvateľmi obce, regiónu i mimo neho) ako špecifický prvok istého kultúrneho prostredia. Pod unifikačným

54 Pozitívnym príkladom bola tapeta so škandinávskym vzorom v izbičke Múzea Dušana Jurkoviča v Brezovej pod Bradlom, ktorá bola po upozornení zmenená. Pozri na: <https://www.facebook.com/photo/?fbid=780366170022796&set=pcb.780366216689458> (cit. 28. 8. 2023).

55 Napr.: BORUŠOVIČOVÁ, Eva: Slovenské národné pomýlené srdienko. *Sme*, 25.05.2019, s. 10; *Pozor! Na trhu so slovenskými ornamentami je viac nepodarkov ako skutočných darčkových predmetov*. Dostupné z: <https://www.40plus.sk/zora-puskacova-pokrivene-tradicne-slovenske-vzory-su-na-dennom-poriadku/> (cit. 28. 8. 2023); MIČÍK, Matej: *Tieto ľudové motívy nie sú slovenské. Predajcovia klamú Slovákov aj turistov. Nie všetko s označením „slovenské“ je skutočne slovenské*. Dostupné z: <https://emefka.sk/tieto-ludove-motivy-nie-su-slovenske-predajcovia-klamu-slovakov-aj-turistov/> (cit. 28. 8. 2023).

56 Môžeme tu poukázať napr. na fenomén modrotlače, ktorý v poslednej tretine 19. stor. výrazne prenikol do vidieckeho prostredia na Slovensku. Národná inteligencia ho vtedy kritizovala ako neľudový, cudzí element, ktorý devalvuje hodnoty ľudového odevu. Vidiecka spoločnosť ho ale prijala a stal sa súčasťou akceptovanou súčasťou tradičného odievania.

57 Hoci sa náš text pridržiava pozitivistického (objektivistického) vymedzenia fenoménov tradičnej ľudovej kultúry, folklorizmu, pseudoludovej kultúry treba uviesť, že v konštruktivistickom prístupe, je podstatnejšie to, čo ľudia reprezentujú ako ich prejavy, teda čo oni pokladajú za súčasť vlastnej ľudovej kultúry.

58 Na tomto chápaní je založený aj koncept Zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO.

povrchom dekoratívnych štýlov môžeme rozoznať etnické alebo regionálne varianty, ktoré sú založené na rôznych úrovniach adaptácie s prvkami historických slohov. Rozdiely medzi krajinami sú pritom značné.⁵⁹ Takéto „privlastňovanie“ teda môžeme do istej miery akceptovať, hoci ho nemôžeme vzhľadom na časovú i vývinovú kontextuálnosť absolutizovať.

Do používania vzorov vstupuje tiež otázka ich grafickej úpravy, ktorá môže niesť rôznu mieru štylizácie pôvodného ornamentu a stávajú sa tak dielom konkrétneho autora, grafika (príkladom sú internetové databanky vektorovo spracovaných ornamentov).

Zároveň je potrebné uviesť, že uvedené prejavy sú v súčasnosti výsledkom existencie masovej kultúry, komercie, turizmu, súčasných elektronických médií a spôsobov komunikácie. Etnológia má na zistené fakty upozorňovať, ale zároveň musí pozorovať proces začleňovania týchto javov do spôsobu života, objasňovať motivácie, formy používania, či mechanizmy transmisie.

Záver

V štúdiu sme sa venovali vymedzeniu pseudofúlovej kultúry v kontexte pojmov tradičná ľudová kultúra, folklorizmus, a tiež termínov používaných v zahraničnej vedeckej literatúre – *faklore* a *invented tradition*. Ako pseudofúlovú kultúru sme označili tie kultúrne prvky a praktiky, ktoré mylne prezentujú, že sú prejavmi autentickej tradičnej kultúry, príp. že sú štylizáciou vlastnej ľudovej kultúry. (Uvedomujeme si pritom, že akákoľvek klasifikácia je vždy iba pomocným nástrojom a pevné hranice medzi sformulovanými kategóriami väčšinou nie sú možné.) Zamerali sme sa na prejavy výtvarného folklorizmu, ktoré sa nesprávne vydávajú za štylizáciu vlastnej (národnej, regionálnej) tradičnej kultúry. Najčastejšie ide o použitie ornamentov, ktoré komunikujú svoj slovenský, príp. určitý regionálny pôvod, ale sú z cudzieho prostredia. Takéto prejavy sa objavujú v súčasnosti vo verejnom priestore pomerne frekventovane. Spontánnu kritiku a odmietanie týchto javov zo strany aktivistov vyvažuje odborné stanovisko, ktoré poukazuje na procesy vzniku a vývoja prvkov ľudovej kultúry.

Hoci pojem pseudofúlovej kultúry môže navodzovať (predponou *pseudo*) negatívnu konotáciu,⁶⁰ neznamená to, že etnologický prístup má spočívať jedine v kritizovaní a potláčaní jej prejavov. Pozícia akademickej vedy je bližšia vecnému nehodnotiacemu stanovisku. Jej cieľom nie je potierať, ale skúmať existenciu, príčiny a motívy rozšírenia. V každom prípade prácou (i spoločenskou zodpovednosťou) etnológie je robiť aj osvetu a vysvetľovať. Tu môžeme vecne poukázať na mylné, či

59 DANGLOVÁ, Oľga: Ľudová ornamentika a historické štýly. In: Krekovič, Eduard (ed.): *Ornament a štýl*. Bratislava: Slovenská archeologická spoločnosť a Slovenská národopisná spoločnosť, 1996, s. 27, 29.

60 Obdobne ako to je pri samotnom fenoméne folklorizmu, tzv. ľudového gýču, *faklore*. Pozri vyššie.

zavádzajúce spájanie niektorých praktík a artefaktov⁶¹ s konkrétnou tradičnou ľudovou kultúrou beztoho, aby sme sa dopustili opačného extrému a jej prejavy absolutizovali. V našej štúdii sme upozornili na súčasné prejavy pseudoľudovej kultúry a pokúsili sa o ich vymedzenie. Pokladáme ju len za úvod k nutnému rozsiahlejšiemu výskumu celej problematiky.

Zoznam literatúry

- BENEŠ, Bohuslav: Lidová kultura a kýč. *Narodopisné aktuality* 18, 1982, č. 2, s. 119-126.
- BENEŠ, Bohuslav: Venkovská turistika, agroturistika, agrofolklorismus a lidová tradice. Úvahy o tom, co bylo a co bude. *Národopisná revue* 11, 2001, č. 4, s. 185-188.
- BORUŠOVIČOVÁ, Eva: Slovenské národné pomýlené srdénko. *Sme*, 25. 5. 2019.
- DANGLOVÁ, Oľga: Ľudová ornamentika a historické štýly. In: Krekovič, Eduard (ed.): *Ornament a štýl*. Bratislava: Slovenská archeologická spoločnosť a Slovenská národopisná spoločnosť, 1996, s. 27-36.
- DANGLOVÁ, Oľga: Ornament obdivovaný, odmietaný. In: *Zdravé domy - Interiér 2019 - Identita sk*. Bratislava: Spektrum STU, 2019, s. 64-69.
- DORSON, M. Richard: Folklore and Fake Lore. *The American Mercury* 1950, March, s. 335-342.
- DORSON, M. Richard: *Folklore and Fake Lore. Essays Toward a Discipline of Folk Studies*. Cambridge: Harvard University Press, 1976.
- DUNDES, Alan: *Folklore Matters*. Knoxville: University of Tennessee Press, 1989.
- HOBBSBAMM, Eric: Introduction: Inventing Traditions. In: Hobsbawm, Eric - Ranger, Terence (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983, s. 1.
- HLÔŠKOVÁ, Hana: Folklor a folklorizmus (K terminológii a koncepciám v aktuálnom diskurze). *Etnologické rozpravy* 12, 2005, č. 1, s. 23.
- JANČÁŘ, Josef: Institucionalizace folklorismu v českých zemích. *Národopisná revue* 25, 2015, č. 4, s. 273-277.
- JANTO, Juraj: Úvod do štúdia tradičnej ľudovej kultúry. Bratislava: STIMUL, 2021.

61 Jedným z príkladov môže byť vyjadrenie etnologičky Oľgy Danglovej: „S ornamentom propagovaným ako slovenský či širšie ľudový sa roztrhlo vrece. Stačí sa pripojiť na internet a vyhrnie sa z neho záplava ponúk na tričká, taniere, kazety, taštičky, tenisky, šály, fľaše, puzdrá na mobily, diáre ozdobené, ba až prezdobené folklórnym dizajnom, resp. ornamentom veľmi rozdielnej kvality. Od vkusných, ktoré sa snažia spoznávať, rozvíjať lokálne formy dekoru, prípadne dodať im punc individuálnej kreativity, až po krikľavé gýče. Také, ktoré preberajú vzory hlava-nehlava... Pri takomto zľahčenom prístupe potom padajú zábrany zamýšľať sa nad ornamentálnym motívom ako špecifickým prejavom kultúrneho dedičstva. Nič nebráni miešaniu, zamieňaniu až kradnutiu vzorov a ich vyhlasovaniu za zaručene slovenské či ľudové. Nič nestojí v ceste ich nevhodnej aplikácie na hocičom... A tak sa môže stať, že v našom konzumnom svete časom dôjde k presýteniu všetkým, čo je spájané s folklórnym vizuálom, ľudovou motivikou, a dospejeme k ich opätovnému odmietnutiu. Bola by to škoda.“ DANGLOVÁ, Oľga: Ornament obdivovaný, odmietaný. In: *Zdravé domy - Interiér 2019 - Identita sk*. Bratislava: Spektrum STU, 2019, s. 67.

- JANTO, Juraj: Pseudofúdobvá kultúra a jej súčasné kontexty. In: Kačírtek, Ľuboš – Szabóová, Nela (eds.): *Fenomén kultúrneho dedičstva v spoločnosti – dejiny, súčasný stav a perspektívy*. Bratislava: Aleph, 2023, s. 330–339.
- JERÁBEK, Richard: Folklor-horror-picture-show III. *Umění a řemesla* 1985, 2, s. 84–85.
- JERÁBEK, Richard: Století folklorismu (dva příklady použití pojmu folklorismus na počátku 20. století). *Národopisná revue* 8, 1998, č. 3, s. 139–142.
- LUTHER, Daniel: Hranice folklorizmu. *Etnologické rozpravy* 12, 2005, č. 1, s. 12–13.
- PAVLICOVÁ, Martina – UHLÍKOVÁ, Lucie: Od folkloru k folklorismu. In: *Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Stražnice: Ústav lidové kultury, 1997, s. 6–9.
- SIROVÁTKA, Oldřich: Folklorismus v kulturním životě společnosti. *Národopisná revue* 3, 1992, č. 1, s. 13–17.

Zoznam internetových zdrojov

- DANGLOVÁ, Olga: Gýč. In: *Elektronická encyklopédia. Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom*. Dostupné z: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/gyc/> (cit. 28. 8. 2023).
- MIČÍK, Matej: *Tieto ľudové motívy nie sú slovenské. Predajcovia klamú Slovákov aj turistov. Nie všetko s označením „slovenské“ je skutočne slovenské*. Dostupné z: <https://emefka.sk/tieto-ludove-motivy-nie-su-slovenske-predajcovia-klamu-slovakov-aj-turistov/> (cit. 28. 8. 2023).
- Národní kostým „Tradiční český porcelán“ pro Miss International*. Dostupné z: <https://www.missczechrep.cz/narodni-kostym-tradicni-cesky-porcelan-pro-miss-international-00621> (cit. 28. 8. 2023).
- Pravé slovenské ornamenty v relácii Zem spieva?* Dostupné z: <https://www.40plus.sk/prave-slovenske-ornamenty-v-relacii-zem-spieva/> (cit. 28. 8. 2023).
- Pozor! Na trhu so slovenskými ornamentami je viac nepodarkov ako skutočných darčkových predmetov*. Dostupné z: <https://www.40plus.sk/zora-puskacova-pokrivene-tradicne-slovenske-vzory-su-na-dennom-poriadku/> (cit. 28. 8. 2023).
- Slovenský folklór bez fejku*. Dostupné z: <https://www.facebook.com/SlovenskyFolklorBezFejku/> (cit. 28. 8. 2023).
- SNS obhájuje ornament na bilbordoch, je to „prastarý slovenský vzor“*. (5. 11. 2019). Dostupné z: <https://spravy.pravda.sk/volby-2020/clanok/531641-sns-obhajuje-ornament-na-bilbordoch-je-vraj-staroslovansky/> (cit. 28. 8. 2023).